

Дневник из Народноослободилачке борбе

(од 6.VI. — 4.VII.1943)

6-VI-1943 године

И даље нас је магла скривала. Наша артиљерија је била врло активна. Није се чула пјешадиска ватра. Код II батаљона присуствовао сам састанку политичких комесара и водних делегата; са мном је ишла и другарица Мира. Према свим извјештајима морал код бораца био је добар; у 16 часова стигло је наређење да се пребацимо у правцу Драгош Седла и Мркаља. Исто тако наређено је да 2 батаљон закопа свој тешки бацач, а артиљериски дивизион мораће закопати све брдске топове изузев два. Негдје мало даље чуло се зујање авиона; а онда је, као и обично, наређено да се све ватре, одмах, погасе.

Из Коритника смо се, опет, вратили на катун Рупе, јер пут за Драгош Седло води овуда.

У катуну Рупе нашао сам се са другом Симом Тодићем, политкомесаром бригаде, који ми је саопштио, да сам премјештен из бригаде и да треба да се јавим у Рудине Ђиду. Јутре ми друг Симо напомену да су друг Живорад и другарица Љуба још јутрос пошлци са текстом депеше, која је јављала за мој премјештај, али, они, ето, још нијесу стигли. Плашим се за њих; мора да су залутали.

Пошто није било никог од другова из Политодјела, сав материјал којим располажем предаћу другу Немањи Марковићу с тим, наравно да га он преда другу Ђуру Лончаревићу или Живораду Љубичићу, којег од њих прије сrete.

Овај премјештај ми је дошао неочекивано.

Са мном ће ићи и Милош Јуришевић из Пиве, који је раније, како изгледа био у некој четничкој јединици, а у ову бригаду (III Крајишку) ушао је код Коњица. Од када је код нас, показао се врло дисциплинован и добар борац.

Жао ми се било растати од свих другова, јер сам се са њима био добро упознао и спријатељио.

7-VI-1943 године

Пошто смо дуго лутали по Вучеву, једва сам се на крају повезао са командантом сектора другом Савом Дрљевићем, који

ме је повезао са још неким друговима, међу којима је био и Саво Бурић, који су исто тако хтјели као и ја да се пребаце на десну обалу Пиве. Друг Дрљевић нам је такође дао и правац куда да се спустимо у кањон Пиве. Приликом спуштања према самој обали ријеке, мимоишли смо се са VII дивизијом (Хрватском), чији су се многи борци једва кретали и изгледали као да су малочас устали из гроба. У сами сумрак успјели смо преко неких греда, да се пребацимо преко Пиве. Успут се стално чула вика и граја. Овим правцем се пребацивала и болница. Коњоводци нијесу могли да натјерају коње у воду.

Ноћ смо провели изнад саме ријеке, јер се није видјело ни прста пред оком. Наложили смо ватру, и испекли двоје јагњади. Мост под Крушевом тукла је сваког часа непријатељска артиљерија.

8-VI-1943 године

Рано смо наставили пут, путујући пуна 4 часа уз брдо, док се нијесмо попели горе. Успут смо наилазили на пуно мртвих од којих су неки гинули од авијације и артиљерије, а неки умирали од изнемоглости и болести. На овом путу, најиме низ ову страну, заглавио је и велики број коња. Срели смо и колону тешких рањеника које су на носилима носили заробљени Италијани. Пут је био страшан, а нарочито када се човјек спушта доље према ријечи. Сваки минут се понављало „пјано, пјано“. Кад смо наишли преко Рудина, изненада су се појавили авиони и ми смо се прилијепили за земљу гдје се ко нашао. Чим су нас авиони пустили, продужили смо за Никовиће и Бојате, гдје сам се ја повезао са Ђидом, који ме упутио за Недајно да се јавим другу Блажом Јовановићу. На путу за Недајно, срио сам се са другом Блажом и са њим се вратио у Бојате, гдје смо се задржали до пола ноћи, чекајући још неке другове, који су требало с нама да наставе даље. Успут ми је друг Блажо саопштио да сам и ја одређен за рад у позадини.

9-VI-1943 године

Сувише сам био уморан и неиспаван, пошто већ три ноћи нијесам спавао. Врло тешко сам се кретао, али, ипак, хтио не хтио, морао сам да слиједим осталим. Из Бојата смо се пребацили у Бабиће, гдје смо успјели да се повежемо са једном групом другова међу којима је био и друг Радоје Дакић-Брко. Овдје смо се задржали неколико сати, ради одмора и припремања хране, па смо наставили даље. Вријеме одмора дијелом сам искористио за спавање.

Због тешког прелаза преко ријеке и због изнемоглости и преморености наших јединица, повлачење је ишло врло тешко и споро. Ситуација је војнички била доста тешка; вјероватно ће се морати оставити један дио тешких рањеника а и нама ће бити

доста тешко пребацивање кроз непријатељске положаје у позадину; но свакако ћемо сигурно успјети. Ја сам врло слабо могао да путујем и доста сам се тешко осјећао; просто ме снага била издала.

Авиони су тешко бомбардовали Рудине, био је један мртви и један рањени. Око 14 часова наставили смо пут у правцу Пиве. Тамо смо стигли касно у току ноћи. Силазећи низ брдо, према ријеци, с тешком муком смо се пробијали, јер је узани пут био закрчен људима и коњима, тако да ниједна непријатељска артиљеријска граната која је долазила од Златнога Бора, а пала је на пут, није пала на празно. Кад смо се пребацили преко ријеке, на лијеву обалу, ту смо се мало задржали ради одмора. За вечеру нијесмо имали ништа, нити смо спавали.

10-VI-1943 године

С тешком муком попели смо се уз брдо до Вучева. Од 12 часова авиони су стално бомбардовали пут према Вучеву и шуму гдје смо се ми налазили. Пало је стотине бомби. Било је више жртава. Рањен је у ногу и потпретсједник АВНОЈ-а, Нурија Поздерац. Артиљерија је тукла са Златнога Бора, Маглића, а изгледа да су, већ, топове били поставили и у Бабиће. Примјећивала се нека ватра горе на Равни изнад десне обале Пиве.

Изгледа да неће успјети да се извуче болница III дивизије и комора.

Грувало је на сваку страну, човјек је добијао утисак као да се налази у неком кркљанцу. Сваки је себи нашао које-какви заклон, а ја сам се био прилијепио уз једну плочу, која ме је донекле штитила, док се све наоколо тресло.

Од овога бомбардовања погинуо је и Благота Рамовић п.п.ковник бивше југословенске војске. Читаво вријеме нијесмо ништа јели.

11-VI-1943 године

Око 10 часова кренули смо преко Сухог Поља до Сухе, гдје смо се задржали до ноћи око припремања хране. Захваљујући интендатури III санџачке бригаде било је меса и качамака доста. У току дана долазила су само два авиона ради извиђања, док бомбардера није било. Изгледа да су их наши били запослили на другој страни.

Према извјештају наши су успјели да извуку из кањона Пиве скоро све.

Када је пао мрак, пребацили смо се у Суху Гору, одакле ћемо покушати да се пребацимо куда треба. Било је нас преко 50 другова. Морали смо сви да се снабдијемо опанцима.

Радио слободна Југославија је већ јавио да је и ова непријатељска офанзива пропала.

12-VI-1943 године

Овдје се пропада без воде, нема је ни за пиће, а камолти за остало. Већ четири дана нијесам се умивао. Од Санџаклија смо опет добили ручак.

У 13 часова преко Локве Дернечиште кренули смо на свој пут. Овдје смо се растали са својом војском. Стално смо се кретали шумом уз брдо, или низ брдо и косама. Свакоме од нас оцртавала се на лицу тежина задатка, који морамо да извршимо. Кад смо стигли у подножје Маглића, на неколико стотина метара испод непријатељског митраљеза, ту смо се задржали до ноћи. Још је био дан; Милан Вукотић чистио је пушкомитраљез, кад одједанпут тресну метак. Сви смо се погледали. А шта сад? Али другог излаза није било, већ чекати ту до ноћи па шта буде. Пошто се добро смркло, кренули смо у правцу врха Маглића, пењање је било врло тешко, ноге су се клизале по оштрој планинској трави. Прије пола ноћи стигли смо на циљ и покушали да се провучемо са западне стране врха нешто мало даље, али тамо смо угледали низ непријатељских огњева и чули смо како стражари гласно разговарају.

Морали смо се вратити натраг и покушати да се провучемо непосредно испод самог врха Маглића. Сада је колона морала опет уз брдо и када смо били под самим врхом, наш је извиђач наишао на њемачког стражара, од којег га је одвајало свега неколико метара отстојања. Сви смо били пришли близу страже на око 15 метара, али они нас, изгледа, нијесу примијетили. Напријед се није могло и ми смо се вратили доље у шуму гдје смо остали да преноћимо. Било је врло хладно и тешко се могло спавати. Артиљерија је брзом паљбом тукла у правцу куда се наши повлаче.

13-VI-1943 године

Хладноћа нам није дала спавати. Устали смо врло рано и спустили се још мало дубље у шуму.

Шума у којој смо се налазили била је потпуно у непријатељском обручу. Ситуација је била доста тешка, али не и безизлазна. Убијеђени смо да непријатељ вјерује да је ова шума чиста, јер се налази непосредно под носом артиљерије. Околу нема села да би народ бјежао овдје, те, вјероватно, да нема војничких разлога да предузимају ма какво чишћење, само је било важно да се ми не откријемо. Забрањено је пушење, гласно разговарање и кампање. Изгледа, да јучерашњи пуцањ није изазвао никакво подозрење. Биће муке без хране; свега је имало по мало још за данас. Страдало се и без воде. Сунце је мало провиривало кроз грање, али ми смо слабо осјећали његову благодет. Неко је сједио, а неко спавао. Одједном је у 13 часова један друг, који је био као осматрач, јавио да се непријатељска колона креће

шумом. Сви смо се мало промијенили и брзо се спремили за борбу, спремни да ако не ништа друго, а оно бар јуначки да погинемо. Но, кроз неколико минута други осматрач јавио је о чему се заправо радило. Митраљеско одјељење, које је било изнад нас, кренуло је у правцу Пријевора и прошло путем изнад нашег смјештаја.

Око 15,30 часова опет је изнад нас прошла непријатељска комора у правцу Сухе. Сада су и топови и митраљеви пуцали испод нас. Изгледало је да су се са положаја од прошле ноћи премјестили у правцу Пријевора и даље за Вучево. Били смо увјерени да ћемо се ове ноћи провући. Поћи ће и патрола да испита да ли их још горе има.

Читав дан су ми крчала пријева од глади, а и воде нијесмо пили. Овдје нијесмо имали ни снијега. Иако су биле још добре, морао сам да бацам ципеле и да их замијеним неким слабим опанцима, које ми је дао Ика Димић. Око 17,30 часова опет је прошла изнад нас једна дугачка непријатељска колона — изгледа, опет нека комора. Између себе су гласно разговарали и галамили. Нијесу нам биле миле ове честе шетње изнад нас, пошто је пут био далеко од нас једва 250 метара.

Пошто је терен извиђен око 22 часа, кренули смо поново у правцу самог подножја врха Маглића. Ишли смо уз брдо, било је клизаво па се споро одмицало, али ипак смо стигли горе на косу. На отстојању од 100 метара испод нас гореле су три ватре, али смо ми опрезно продужили даље кроз неке чечаре. Око пола ноћи стигли смо у једну густу шуму и ту легли да се мало одморимо и заспемо. На путу смо нашли мало снијега и бар за тренутак угасили жеђ.

14-VI-1943 године

Кад је свануло, продужили смо даље шумом у правцу Трновичког Језера, кад одједанпут мало знађење. На брдима Волујака према нама жутјело се нешто и видјели се неки коњи. Гледали смо двогледима и дискутовали шта је, шатори или колибе. И на крају смо одгонетнули читаву ствар, један Њемац се појавио пред шаторима. Значило је да се пред нама налази непријатељ; морали смо добро пазити. Да је био непријатељ, потврдило нам је и то што је приликом појаве једног авиона испалена једна ракета, која је сигурно била уговорени знак. Но, ми смо и поред овога продужили шумом даље и тек се задржали кад смо стигли изнад Трновичког Језера, како би могли испитати терен даље.

Око 13 часова продужили смо даље према ивици шуме и на путу нашли на воду, коју већ неколико дана нијесмо пили. Вода нас је натјерала да докусуримо и посљедње остатке хране, тако да смо остали чисти. Више другова су јели кријемущу. Пошто је пред нама била даље чистина, задржавали смо се у шуми све

док се није приближила ноћ. Борбу више нијесмо чули, па не знамо да ли је престала или смо се ми удаљили. У сумрак смо кренули даље и оставили више од 3 часа док смо се попели на брдо изнад Језера. На једном долу поред пута пасла је кобила са ждребетом. Одмах се започела дискусија како би било добро ждријебе заклати и утолити глад. Иако сам био, како би се рекло мртав гладан, ипак ми се страшно гадило при помисли да треба да једем коњско месо, те сам због овога био одлучно против тога да се на овој чистини задржавамо, а ова теза је на крају и побиједила. Даље, успут смо наишли на телефонску жицу, а мало ниже од тога наша претходница је наишла на њемачку стражу, те смо били принуђени да измијенимо правац и пођемо наоколо. Путовали смо дуго доље-горе и просто смо се клатили од умора и сна.

15-VI-1943 године

У зору смо стигли на ивицу једног брда, испод којег се налази велика густа шума, која је за нас била још неиспитана, а требало се до доље спустити врло узаним путићем који се вијугао између околних стијена. С обзиром да смо се налазили на непознатом терену и да нијесмо знали ко се све налази около, ми смо се брзо са чистине повукли на једну зараван поред пута, увукли се у смреке да се мало одморимо и ко успије да заспе. Наши осматрачи, доље у шуми су примјетили неке покрете и пажљивим испитивањем утврдили да се тамо налази неки збјег. Одмах смо послали патролу да испита читаву ствар и заиста ту доље испод нас у шуми се налазио збјег села Брљева. Ови људи који су се склонили ту у шуму, да не би били покљани као многи други, успјели су да ту склоне и нешто стоке, тако да смо ми од њих добили нешто меса за ручак. Када смо се спустили доље, причали су нам да је њихово село читаво спаљено и да је покљано пуно људи и жена. Код овог збјега задржали смо се до пред саму ноћ, па онда у колони по један почели да се спуштамо доље према селима.

Кад смо избили на ивицу шуме, на свим странама гореле су велике ватре, горела су села: Будањ, Пишче и друга, тако да смо опет, морали да заобилазимо, јер пут којим смо се кретали водио нас је поред села Будња. Скренули смо што даље од терена који су освјетљавале запаљене куће, држећи се ипак основног правца да се спустимо у корито Врбице. Спустили смо се беспућем, кроз ријетку шуму и шибље и једва се провлачили даље. Споро смо одмицали, јер смо морали да се крећемо врло опрезно, пошто су нам људи у збјегу рекли да у Пиви сада нема мјеста гдје човјек може сигурно рачунати да неће наићи на неку непријатељску патролу или неко његово бројније одјељење.

Сан се као тежак терет спуштао на очне капке и људи су једва гледали. Провлачећи се човјек је морао стално да пази да

га што не тресне по лицу или да му каква гранчица не закачи обарач од пушке или аутомата. У једном малом шумарку нагазио сам на нешто што неочекивано бјеше мекше него што је обично земља и једва се уздржах да не панем. Сагнуо сам се и погледао пажљивије, а оно мртав човјек и поред њега једна војничка порција са нешто млијека. Ово је сигурно био један од низа оних лаковјернијих, који су вјеровали у то да Њемци, усташе и Бугари никога не дирају „ко чека и сједи мирно код своје куће“. У рату човјеку постане обична ствар видјети мртва човјека. Одмах сам наставио пут даље са осталима и послитје извјесног времена на једној косини наиђосмо на један мали кућерак. Пажљиво смо претражили и унутра и споља, али није било нигдје ништа ни драчом да се закачи. Претражујући околу, неки су наишли на једно јаловче и покушали су да га ухвате, али њему се није ништа тицало за нашу изгладњелост и као дивље је побјегло даље од куће.

Већ није било предалеко корито ријеке, па смо морали још обазривије да се спуштамо доље, јер поред ријеке пролази и доста добар сеоски пут. Наша се претходница врло опрезно кретала и што смо били ближе кориту ријеке, све опрезније, кад одједанпут чуо се некакав жагор и топот. Задржали смо се сваки на своје мјесту да би се испитало о чему се ради, али брзо је питање било ријешено. Ту доље, пролазила је, сеоским путем, једна непријатељска колона, која је вјероватно била као нека заштитница онима који су палили, не само куће са стварима у њима, већ и напуњене са људима, женама и дјецом. Захваљујући ноћи и нашој дисциплинованости, ми смо без икаквог узнемиравања ту просто пред носом Њемцима остали непримијећени и чим је колона прошла, спустили смо се на пут, прешли преко Врбице, попели се мало уз брдо и ту у шуми легли да се одмарамо.

16-VI-1943 године

На једној ливадици, у шуми под Жагрицом одмарали смо се све до један сат послитје подне. Мало се и спавало, а више је људи лежало затворених очију као да спава. За вријеме нашег одмарања, опет је прошла једна мања колона Њемаца сеоским путем. Одједном, изненада у наше одмориште упала је једна група сељака који су изгледа онако лутали по шуми као мува без главе. Гледали су нас зачуђено, како то одједанпут да се пред њиховим очима створе партизани, живи, наоружани, са петокраким звијездама, а они су вјеровали да бар у Пиви није могао остати ни један жив колико је било много непријатељске војске. Изненађење је на њих толико дјеловало да нијесу могли никакав разговор да започну. Наши су почели да их запиткују, из којег су села, да ли им је остало што живо, гдје им је оружје и слично. Они просто изгубљени, па нијесу могли да раз-

везу ни једну. Пришао им је чича Ђоко Павићевић, страшно преморен, а очи му дубоко упале у главу, омршавио, тако да су му обрве изгледале као крила од ластавица и тек што се нијесу ослониле на бркове, па онако као да је некад био професор, поставља питања неочекиваним гостима: „Знате ли ви ко руководи партизанском борбом?“ Кад није добио жељени одговор, почео је сам да им објашњава да нашом борбом руководи Комунистичка партија, да Централни комитет зна шта ради и да ћемо ми, без обзира на све ове патње, побиједити. Сељаци су га гледали и сигурно мислили: ми не знамо ко ће побиједити, али ти сигурно нећеш ни на врх Жагрице изаћи.

Друг Блажо је покушао да их раскрави и објашњавао им је да је једини спас, како њих тако и свих нас, у организацији и борби.

Послије подне смо кренули горе уз брдо најчешће беспућем и рижама, куда су се раније, наравно прије рата, спуштали балвани. Сви смо били страшно заморени и изнемогли. Пењање је врло оштро, те смо споро одмицали. Често смо морали да би направили нови корак, да се хватимо за грање или за какво шибље. Док смо се попели на врх брда, оставили смо 4 часа. Уз брдо су ми ноге дрхтале, често сам заостајао да бих могао ухватити ваздуха. Неколико пута сам се имао сурвати у провалију, јер су ми скоро ноге биле отказале послушност. И када смо излазили на врх брда, ја сам се једва мицао. Кад смо се попели на врх Жагрице, учинило ми се као да је све најтеже прошло. Одмор је трајао нешто дужије, а даље је била равница, тако да смо са осталима могли да продужимо и ми који смо највише уз Жагрицу заостајали.

Успут смо наишли на неколико колиба гдје су нам дали по мало млијека. Одавде смо упутили претходницу како би се припремило нешто за вечеру у Латичном. Већ је падао мрак. Наоколо су освјетљавале терен паљевине, док смо се ми кретали даље према катуну у који су се већ биле смјестиле избјеглице из Пиве. На катуну су људи били страшно заплашени. Само се причало о опромном броју људи, жена и дјеце које је непријатељ поклао, колико је кућа попалио и стоке опљачкао, па су на основу тога ови закључивали да је све пропало. Овдје су и неки непријатељски елементи дјеловали настојећи да овај народ што више деморалишу. Били смо увјерени да ћемо у оволико колиба ипак наћи нешто да вечерамо, али од вечери ни помена, тако да смо легли да спавамо мртви гладни.

17-VI-1943 године

Људи који су овдје избјегли тешко су се рјешавали да нам што дају. Нијесу нас гледали пријатељски. Али јести се мора, јер ако се не бисмо нахранили и мало одморили, не бисмо могли продужити даље. Но, на крају много наше приче, уродило је са

мало млијека; рекоше да ће такође још скувати један оброк, ваљда меса, да поједемо испред кретања.

Свима нама ова једнолична храна која се обично састојала од прозукла млијека и по мало меса, тешко је падала. Кога смо год овдје питали за хлеб, сви су се редом клељали да га ни они немају, али ако је неко случајно имао кошуљу, па је понуди у размјену за хлеб, ипак се по мало нашло. На овај начин је дошао до мало хлеба Никола Поповић. Но, без обзира на све тешкоће, глад, патње и муке, избијањем на ову просторију ми смо успјели да се без борбе и жртва извучемо из непријатељског обруча.

Одавде ће свакако бити лакше наставити даљи пут, а сигурно ће нешто бити боље и са храном. Али, и у патњама и тешкоћама има понешто корисно, јер долази до пуног изражаја свака и најситнија слабост, која се у свакој другој повољнијој ситуацији дубоко скрива код човјека. Ето, на примјер, иако је у нашој групи, јер смо само били привремено чета, највећи број људи биран за рад у позадини, опет, кад је у питању храна, код неких другога долазе до изражаја извјесне ситне слабости, а ово чак и кад је у питању и дувач, иако се од њега не живи.

Вријеме до поласка користило се за одмор и спавање. Са катуна Латичног предужили смо у збјег сељака села Смријечна и околине. Они су нас боље предусрели, чак су нам наложили и ватре. Ноћ је била врло хладна и они који су лежали нешто даље од ватре често су устајали да би се мало огријали.

18-VI-1943 године

Већ је стигло неколико бораца из разних батаљона Пете црногорске и Треће санџачке бригаде и причали су, да је Трећа дивизија 13 овог имала тешке борбе са непријатељем и велике губитке. Рекоше да је у овој борби погинуо командант дивизије Сава Ковачевић и изгледа да су тешки и средњи рањеници исто тако настрадали. Ови који су се враћали најчешће су били људи који су од скора пошли у бригаде и нијесу имали неког нарочитог искуства за теже окршаје и дуже борбе, па смо њихове вијести примали са извјесном резервом, иако смо и сами били очевици из оне шуме под Маглићем, огромне количине непријатељске ватре, која се читави дан сручивала на наше људе који су се пробијали у Сутјесци. Непријатељ их је нападао са свих страна, како са земље, тако и из ваздуха.

Наставили смо у 15,30 часова у правцу Вишњића Дола — Голија. С обзиром да нам се придружило још 18 бораца: рањених, болесних и изнемоглих, још смо спорије одмицали него раније. Неки пролазници су нам успут причали, да је у Пиви непријатељ поклао преко 1000 душа, а често се чула и кукњава.

На путу нас је стално пратила киша. Пред саму ноћ смо стигли у Вишњића До. Народ се узврпољио и почео да бјежи

од својих кућа. Вјеровали су у први моменат да долазе Њемци и усташе, али брзо смо их ослободили и вратили својим кућама.

Овдје су нас добро примили. Голија је за сточарство душу дала, али овдје нема довољно обрадиве земље, па се у оваквој ситуацији оскудијевало у брашну. Ето у кући гдје смо се смјестили нас неколико, јели су траву, но, у овоме их добро помаже што имају доста млијека.

Овдје један приличан број људи гледа, ако некако може да се провуче као између капаља, само да изнесе здраву главу из овог рата.

19-VI-1943 године

Пошто смо се наставили, наставили смо даље за село (боље рећи: катун) Петрове Доле. Пут нас је водио право уз брдо; и поред тога, што је дувао врло јак сјевер, ми смо се презнојавали, а ноге су нам дрхтале. И у Петровим Доловима су нас људи сасвим добро примили.

Послије подне саопштио ми је друг Блажо да сам одлуком Покрајинског комитета одређен за секретара подгоричког Округног комитета. Том приликом рече ми да ће се у Округном комитету налазити још другови: Спасоје Ивановић, Ратко Радовић и Зарија Стојовић. Дискутовали смо и по питању састава мјесних комитета. У мјесто опредјељења требало је што прије ићи.

Сваки час је стизала по која нова група из V бригаде.

Ноћ је била врло хладна.

20-VI-1943 године

У 17 часова кренула је група од 13 другова који су ишли већином на позадински рад. Кретали смо се неким уским путем према Шишману, да би одатле даље наставили пут за Јасеново Поље. Успут смо наилазили на више избјеглих породица из разних мјеста, које су се смјестиле у колибе и понеке од њих су нас пријатељски нудиле млијеком. Објашњавали смо свима развој политичких догађаја и учили их како да се спасувају од непријатељских прогона. Кад смо стигли на најближи катун, већ се и ноћ била спустила. На овом катуну сељаци су нам дали мало брашна и троје јагњаци те смо припремили добру вечеру, а мало смо оставили и за резерву. Свима нам се дријемало, али морали смо наставити путовање даље.

21-VI-1943 године

Путовали смо неким беспутним тереном.

На једном одмору прије него што је свануло остао нам је Лакић Симоновић, сигурно спавајући. Пошто је свануло, прешли смо колски пут и удаљили се од њега у Јасеново Поље гдје

смо се задржали ради одмора и спавања. Једну патролу смо вратили натраг, да би се повезали са Лакићем, али она га није могла пронаћи, изгледа да је био већ продужио. Чим се патрола вратила, ми смо продужили у правцу Игришта и Праге. Око 23 часа наставили смо даље према колском путу Никшић—Шавник, пошто је требало и њега што прије пријећи. Кретали смо се врло споро; просто није нико могао да мрдне. Изнад нас је од правца сјевера к југу прелетио један авион, вјероватно је био енглески.

22-VI-1943 године

Прије зоре смо без сметње пријешли комуникацију Никшић—Шавник. Код самог пута срели смо се са Лакићем. Кад смо се попели изнад пута у брдо, сјели смо да се мало одморимо; од Шавника је наишао један италијански камион и продужио у правцу Гвозд—Никшић. Невјероватна дрскост. Још није било ни свануло, а он се слободно шетао нашим путем.

Данас је двогодишњица мучког напада Њемаца на СССР.

Изнад пута на брдо остали смо до подне спавајући, а тада смо наставили даље за Луке Бојовића. Кад су нас сељаци примјетили преко Коњска и увјерили се да идемо у њихов катун, вјеровали су да је непријатељска војска, па су почели да бјеже свака на своју страну. Ми смо ово примјетили и позвали смо их да се врате. Овдје смо се задржали на преноћишту, а добили смо и да једемо. Наложили смо ватру у једном празном савардаку и ту преспавали. Са нама у групи путовао је Ђорђе Радовић из Гостиља, претсједник општинског Народно-ослободилачког одбора, који је због слабе исхране и тешког пута, толико ослабио да има све одлике тифусара.

23-VI-1943 године

У 5 часова продужили смо уз Пресјеку даље према Штитову. Свратили смо на Мораковске катуне ради хране и добили смо нешто, али врло мало. Неки сељаци су нам причали да је Јаков Јововић већ организовао групу четника са којом је био на Гостиљу. Јаков и четници, рекоше они, иду скупа са непријатељском војском и пале куће.

У вези са ситуацијом и потребом што бржег повезивања са другом Заријом Стојовићем, одлучили смо да се наша група смањи и да мјесто правца директно Гостиље—Радовче узмемо правац Локве—Пипери. Лакић Симоновић је преко Маганика и Роваца пошао даље. Преко другарице Олге Поповић поручио сам све што је требало да се предузме у Пиперима. Сада нас је остало свега 7 у групи. На катуноу смо се побринули да се нешто припреми и за вечеру.

Око 18 часова наставили смо даље и кад смо стигли на Ђевич Бор, ту смо наложили добру ватру и преноћили.

24-VI-1943 године

Рано смо устали и наставили пут, а око подне стигли на Вукотице. Неколико кућа, које су овдје биле, Талијани су попалили. Приммијегили смо неке жене гдје раде, па смо им се пажљиво приближили, а оне су нас стварно добро примиле и дале нам своју ужину за ручак.

Упутили смо патролу ради повезивања са Заријом Стојовићем, јер се он сигурно негдје овуда налазио.

Кад се спустио мрак, навратили смо у једну колибу и одмах су нас понудили да нам нешто спреме да једемо. Пошто смо вечерали, пошли смо на уговорено мјесто, како би се повезали са патролом, која је још раније пошла да тражи друга Зарију. Чекали смо их дуго, али они нијесу дошли.

25-VI-1943 године

Спавали смо у шуми. Патрола се рано вратила и са њима је дошао и друг Зарија Стојовић. Одржали смо састанак руководства који је трајао 7 часова. Ријешили смо сва питања која су била постављена. Највећу тешкоћу у читавој ствари претстављаће питање исхране. Око 15 часова другови Саво Јоксимовић и Ика Димић наставили су пут даље. Са њима је пошао и друг Спасоје Ивановић да спроведе извјесне одлуке у живот. Ми остали добили смо сличне задатке на овом терену гдје ћемо се кретати. Испред саме ноћи ја и Владо Гагулин, кренули смо према Радовчу у правцу Сеоца, и већ кад смо били код куће Бешића, било се смрачило; ту смо се мало задржали разговарајући са некима које бјеше прилична паника захватила, а онда наставили ноћу преко Радовча. Кад смо почели ићи уз брдо према Сеоцима, изгубили смо правац, нијесмо могли уопште да се оријентишемо, тако да смо читаву ноћ лутали од главице до главице.

26-VI-1943 године

Тек пошто је свануло, успјели смо да се оријентишемо, налазили смо се на врху једне главице, на југозападној страни села. Нијесмо смјели даље да се крећемо, јер је село било прилично несигурно, па смо се склонили у један мали јасенов шумарак, да преданимо. Ситуација је таква да се сада још за неко вријеме по оваквим селима морамо кретати ноћу. С обзиром да нас нико није видио, нити је ико могао претпостављати да би се овдје могао налазити неко од партизана, чим смо сјели, заспали смо као закљани. Пошто је сунце било високо отскочило, пробудили смо се и из свога склоништа осматрали терен наоколо. Доље испод главице, на крају једног дола, налазила се само једна кућа, из које је сваки час излазила и опет се унутра враћала једна жена, док је ту близу куће један човјек окопавао кромпир.

Вријеме нам је и сувише споро одмицало, дан нам се учинио дуг као година. Никакве резерве хране нијесмо имали, били смо гладни. Исто тако нас је и жеђ морила. Тек пошто смо се пробудили, примијетио сам, да ми се путујући ноћас, распао један опанак, тако да сада имам један, а на другој нози ми је остала само прсла чарапа. Најзад прошао је и овај дан и кад се смркло, кренули смо даље да тражимо кућу свог пријатеља. Пошто смо се мало удаљили, наишли смо на групицу кућа, зауставили смо се да се договоримо шта даље да радимо. За моменат био сам сигуран да је кућа нашега пријатеља овдје, али опет се породила сумња, јер сам прије рата к њему свега долазио негдје један, а највише два пута. Пошли смо према једној кући, пред којом је сједио један човјек, али с обзиром да се слабо видјело, нијесмо га препознали, па кад смо га питали за име, и кад смо дознали да се зове Новица Брковић, одмах нам је било лакше, јер смо били стигли тамо куд смо кренули. Кад сам му рекао своје име, он се изненадио, јер је вјеровао да сам давно мртав. Увео нас је у кућу и брзо је припремљена вечера, а онда смо се повукли на спавање, у једну шумицу у близини куће.

27-VI-1943 године

Спавали смо добро, нико нас није узнемиравао. Ја сам тек устао, кад је Новица донио доручак, односно ручак, пун коџао качамака, са млијеком измијешаним са повлаком. Овеселили смо му се, као мајка кад јој се с пута врати јединац. Иако је нормално било доста хране и за четворицу, за тили нас је коџао остао празан. Просто смо се стидјели колико, смо појели. Дан смо провели у свој шумици. Једно вријеме смо се презнојавали колико је било вруће, а послје опет киша нас је узнемиравала. Али и поред тога један час смо провели у читању и дискусији. Направио сам неке покушаје да се што прије повежем са друговима из Пипера. Иако смо ужинали, радујемо се да што прије дође ноћ, а са њом и вечера.

Јутрос је четничка чета из Сеоца, или милиција, или бозна како се зову, само знам да партизанска није, ишла да осигурава пролаз Томашу Грујовићу преко Лукова Ждријела; изгледа није му чиста савјест, па се осигурава. Пошто се смркло, нијесам за дуго заспао, очекујући да ће стићи друг за којег сам био поручио још 26-ог овог мјесеца, али он није дошао.

28-VI-1943 године

У току ноћи падала је киша. Око 9 часова пробудила ме је нека вика; једна сељанка јављала је другој да су партизани заузели Радовче и да је Блажо Јовановић са три батаљона стигао на Вукотице. Ово је свакако вијест из четничке кухиње, али је она имала свога дјејства. Четници су почели да се окупљају, други се опет плаше и спремају да бјеже према Подгорици. Не

би се могло спорити, да нас, један доста велики број од ових људи воли, али знају да им ми још не можемо заштити куће и стоку, а они још нијесу спремни то да жртвују, а четнички штаб их стално плаши са италијанском војском, која ће попалити куће свих оних који сачекају партизане.

Око подне чула се нека пуцњава, нарочито је нешто јача била према Лукову Ждријелу.

Рекоше нам да је данас требало да се одржи збор свих Пипера на којему је требало да се донесе одлука, за издиг у планину, па је, изгледа, да би ово онемогућио, четнички штаб и протурио вијест о заузимању Радовча од стране партизана и Блажовом доласку, са чим је за моменат и успио.

Како су нас обавијестили, данас су у Копиљу четници убили једну другарицу и ранили партизана Милику Ђетковића. Према извјештају, четници су поставили неке страже, али наше ново склониште је ван стражарског низа, тако да нема неке опасности. Пошто је ноћ пала, упутили смо се за Тополовик, гдје смо стигли око пола ноћи, спуштајући се стално безућем, јер смо се плашили ако би ишли правим путем да негдје не нагазимо на засједу.

29-VI-1943 године

У току ноћи смо сувише мало спавали, али то смо преко дана надокнадили. Ни овдје не можемо ни са ким да се повежемо.

Негдје око 11 часова један бомбардер је бомбардовао и митраљирао, негдје преко Каменика. Четнички шпијуни су већ јавили окупатору о појави партизана. Према једном обавјештењу, данас су јаче италијанске снаге изашле у Мрке и посјеле неке положаје подесне за одбрану моста на Биочу. Да ли ће предузети неке покрете даље, још се не зна.

30-VI-1943 године

Из Тополовика смо продужили на катун Крушку, али тамо не нађосмо Владова пријатеља. Одавде смо наставили даље на катун Рупе, до свог старог пријатеља и борца Павла Радовановића, који нас је најљубазније дочекао. Он је издигао са породицом и стоком на планину и не слуша никаква наређења издајника.

Према једној вијести, некаква четничка засједа ухватила је у Црнцима друга Сима Мреновића и предала окупатору.

У току ноћи је почела да пада киша и наставила је да пада читаву ноћ.

1-VII-1943 године

Устали смо касно. Киша је и даље падала. Павле Радовановић је пошао доље у село, да види шта се ради и да прикупи извјесне податке.

2-VII-1943 године

У 8 часова кренули смо у правцу Трмања.

Овдје у Ровцима, формално држе власт људи постављени од окупатора. Наши људи живе код својих кућа и за сада их нико не узнемирава. Четничке банде су прилично јаке и њихове вође, тобоже, се крију од окупатора.

3-VII-1943 године

Данас смо морали путовати даље. Пошто смо добро ручали, око пола сата послје подне кренули смо из Трмања право узбрдо, поред Попове Јаме, па горе на врх брда, гдје сам са тешком муком изашао. Одавде смо се без пута, упутили у правцу Малог Лебршника према Црном Гвозду, вјерујући да ћемо наћи неког од својих. Ноћ нас је ухватила, а нијесмо успјели да пронађемо катун под Малим Лебршником. Спавали смо у боровини, није било хладно, али је у неко доба ноћи почела да роси киша.

4-VII-1943 године

Чим је свануло, одмах смо пронашли катун, јер се налазио ту близу. У катуну нијесмо нашли никога. У колиби гдје је било месо, које је Мато Џинкић ставио нашим на располагање, нашли смо само једну главу. На другој колиби нашли смо двоје опанака које сам ја узео. Одавде смо продужили у правцу Црног Гвозда са намјером да се спустимо до Рујишта не би ли се повезали са Ратком Радовићем или Заријом Стојовићем, који би нас обавијестили о ситуацији. Нијесмо погодили пут за Црни Гвозд, већ смо се спустили у један буковички шумарак, који се налази насред једне повеће чистине, а био је отприлике удаљен од Лисца око 1.500 м. ваздушне линије. Ту смо сјели да се одморимо и појели смо мало хљеба и сира. Владо се спустио до ивице шумарка ради извиђања и чим се вратио с обзиром да није ништа сумњиво примијетио, требало је да кречемо доље. Били смо уморени и спремиле се за покрет, али је у томе моменту неко опалио пушку у нашем правцу, а мало касније још двије; ја и Владо смо се погледали и закључили смо да пуцају на нас. Једини је излаз био да се брзо пребацимо преко чистине и да настојимо да се што прије дохватимо шуме. Једна јаруга нам је омогућила да се без опасности од непријатеља пребацимо на Петибукве, а одатле смо наспод Каранових Рупа наставили у катун Марковића, гдје смо нашли у једној колиби браћу Божовиће, који нам потврдише вијест, о хватању Симе Мреновића, и рекоше нам, да су Талијани долазили преко Копиља и Радовча до Црног Гвозда. Они здравствено изгледају врло слабо, а хране се доста рђаво. Нама су дали нешто куваног младог кромпира. Одавде смо продужили у правцу Колеве Јаме, али мјесто да пронађемо катун, ми смо продужили даље, чак скоро до саме Зрзаве.

Саво К. Брковић